

ISSN 1392-0391

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

5

Simonas Daukantas

Vilnius



VILTIS

1993

UDK 947. 45: 929 Daukantas
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

Sudarytojai:

Giedrius Subačius
Egidijus Aleksandravičius
Egidijus Motieka
Rimantas Miknys

Recenzavo

hab. dr. *Vytautas Vanagas*

Leidinį parengti talkino

Raimundas Lopata
Vladas Sirutavičius

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS	7
<i>Elmantas Meilus</i> APIE DAUKANTŲ GIMINĘ	8
<i>Roma Bončkutė</i> PIRMOJI LIETUVIŠKA ISTORIJA: DU SIMONO DAUKANTO "DARBŲ" RANKRAŠČIAI	50
<i>Giedrius Subačius</i> SIMONO DAUKANTO POŽIŪRIS Į BENDRINĘ KALBĄ	63
<i>Saulius Pivoras</i> "VARGO PELĖ": LIETUVOS NACIONALINĖS ISTORIOGRAFIJOS PRADININKAS SIMONAS DAUKANTAS	69
<i>Vytautas Berenis</i> SIMONO DAUKANTO IR JUOZO JAROŠEVIČIAUS ISTORINĖS LIETUVOS SAMPRATA	90
<i>Zigmantas Kiaupa</i> SIMONO DAUKANTO PARENGTI LIETUVOS METRIKOS MEDŽIAGOS RINKINIAI	104
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS	118
<i>Kazys Grigas</i> BELETRISTINIO IR MOKSLINIO STILIAUS PRADAI SIMONO DAUKANTO "BŪDE"	133
<u>Vytautas Jurgutis</u> SIMONO DAUKANTO "DAINĖS ŽEMAIČIŲ"	142

II. RECENZIJOS	159
<i>Giedrius Subačius</i> KNYGA DAUKANTO BIČIULIAMS (EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS. PRIEŠ AUŠRĄ: JAUNIEJI DAUKANTO BIČIULIAI. – VILNIUS: ŽALTVYKSLĖ, 1990. 190 P.)	160
III. PUBLIKACIJOS	168
SIMONO DAUKANTO RAŠYTI PRAŠYMAI <i>Parengė Vytautas Merkys</i>	169
IŠ TRIJŲ SIMONO DAUKANTO UŽRAŠŲ KNYGŲ <i>Parengė Roma Bončkutė</i>	195
SIMONO DAUKANTO ŽEMAIČIŲ PRIVILEGIJŲ RINKINIO PRATARMĖ <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	207
SIMONO DAUKANTO 1842 M. RUGSĖJO 9 D. LAIŠKO TEODORUI NARBUTUI PRIEDAI <i>Parengė Zigmantas Kiaupa</i>	226
<i>Saulius Žukas</i> PIRMASIS DOKUMENTŲ RINKINYS APIE SIMONĄ DAUKANTĄ "MEDEGA S. DAUKANTO BIJOGRAFIJAI" (1898 M.)	246
STRESZCZENIE	387
SUMMARY	394
ZUSAMMENFASSUNG	401
PENKTOJO TOMO AUTORIAI	409
ASMENŲ RODYKLĖ	411
VIETŲ RODYKLĖ	420

SIMONO DAUKANTO KNYGŲ LEIDĖJAS KSAVERAS KANAPACKIS

Egidijus Aleksandravičius

"... Rasis ir tokių bernelių, kurie, gindami aveles ganyti, kiš į antį tą mano mažą knygelę ir tenai, ant akmenėlių sėdę, skaitys..."

(*Simonas Daukantas*)

Simono Daukanto knygų kelias į spaustuves ir į plačiuosius skaitytojų sluoksnius buvo sunkus ir vargingas. Nuostabą biografui kelia vien tai, kad mūsų švietėjui istorikui Simonui Daukantui apskritai nenusviro rankos imtis darbų, kuriems buvo lemta patirti tiek nesėkmių. Sunkiausia buvo su raštais, kurie reikalavo skaitytojo išprusimo arba, kitaip tariant, buvo aukšto akademinio lygio. Istoriko Daukanto akademizmo šimtaprocentiniai įrodymai – jo surinkti ir sudaryti senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Žemaitijos kunigaikštystės aktų ir svarbiausių dokumentų rinkiniai iki šiolei taip ir neišvydo spaustuvės mašinų, nors jau XIX a. viduryje, atrodo, nebadaug trūko, kad didžiosios svajonės virstų tikrove. Ant vieno puikiai parengto spaudai Žemaitijos privilegijų rinkinio rankraščio buvo užrašyta lotyniškai *sumtibus doctori Petri Smuglewicz impressa**. Apie Petrą Smuglevičių, S. Daukanto ir Mikalojaus Akelaičio globėją, jau šis tas rašyta mūsų istorinėje literatūroje. Neapėjo jo ir šių eiličių autorius. Taip atsitiko, kad P. Smuglevičius – vienas iš artimiausių S. Daukanto draugų – pasirodė itin intriguojanti ir kontroversiška asmenybė, nors turėjusi konspiratoriaus talentą, bet palikusi šiokių tokių savo neviešos veiklos pėdsakus archyvuose ir memuarinėje literatūroje.

Kiek sėkmingesnis likimas teko S. Daukanto istoriniams veikalams. "Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" 1845 m. žiemą buvo atspausdintas Peterburgo K. Hintzės spaustuvėje. Tai buvo didžiulis laimėjimas, įkvėpęs istorikui viltį, kad ir kitiems istorijos veikalams gali nusišypsoti laimė.

Paprastčiausia, atrodytų, visais laikais būdavo su mažomis knygelėmis, kurias vadiname populiariomis, švietėjiškomis, ūkiškų patarimų, didaktinėmis ir pan. Didesnis skaitytojų ratas, pigesnė leidyba ir lengvesnis platinimas galėjo patraukti leidėjų dėmesį, nes kartais jos būdavo gana pelningos. Štai 1842 m. Peterburge pasirodžiusi "Abécélė lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" buvo atspausdinta 1900 egzempliorių tiražu, kuris aniems laikams buvo labai jau vidutiniškas. Tačiau ir šiuo atveju platinti vadovėlių sekėsi sunkiai. Garsus ir mūsų literatūroje neretai cituojamas 1846 m. S. Daukanto laiškas Motiejui Valančiui, kuriame pasiguodžiama dėl tokios padėties: "Labai dėkoju, kad rūpiniesi pardavinėti mano knygas, bet labai malum signum mūsų kraštui, kad per dvejus metus išparduota tik trys šimtai ir kelios dešimtys elementorių...". Tačiau net tokiomis sąlygomis, kuomet spausdinant būdavo rizikuojama patirti nuostolių, atsirasdavo žmonių, pasiryžusių savo lėšomis imtis leidybos. Bene daugiausia S. Daukanto knygelėms spausdinti paaukojo Ksaveras Kanapackis (g. 1813.07.13. – mirė po 1866 m.). Paminėtos dvi publikacijos, parengtos S. Daukanto ir išleistos K. Kanapackio lėšomis. Abi jos pasirodė 1846 m. Peterburge. Tai "Pasakos Fedro" ir Kornelijaus Nepoto "Gyvatos didžiųjų karvaidų senovės". Drauge su šiomis dviem knygelėmis K. Kanapackis pasirūpino ir dar vienu mūsų istoriko rankraščiu – "Rubinaičio Pelūzės gyvenimas". Anot bene kruopščiausiai S. Daukanto knygų kelią į skaitytoją tyrinėjusio Vytauto Merkio, dabar labai sunku nustatyti, kokį poveikį S. Daukanto lietuviški skaitiniai turėjo mokyklai ir mokykliniam jaunimui, kuriam visų pirma tie veikalai ir buvo skirti. Tačiau neaiškūs motyvai, kuriais vadovavosi "kolegijos sekretorius Ksaveras Kanapackis", imdamasis rizikingo biznio leisti į oficialaus kultūrinio gyvenimo užkulius išstumtos lietuvių kalbos ir literatūros skaitinius. Kas jis, tas paslaptingasis leidėjas, iki šiol atkreipęs tik reto tyrinėtojo dėmesį? Mūsų manymu, aiškinant pradinio lietuvių Atgimimo etapo socialinę sandarą, komentuojant S. Daukanto idėjų ir darbų poveikį to meto visuomenei, susiduriant su dabartiniuose tekstuose ir žmonių galvose susiformavusiais S. Daukanto – "vargu pelės" įvaizdžiais,

* išleista daktaro Petro Smuglevičiaus lėšomis (lot.).

¹ 1846.IV.17. S. Daukanto laiškas M. Valančiui // *Daukantas S. Raštai.* – V., 1976. – T. 2. – P. 780 (plg. Merkys V. *Simonas Daukantas.* – V., 1970. – P. 208).

būtų visai pravartu apžvelgti kuo platesnį mūsų istoriko gyvenimo ir kūrybinės veiklos kontekstą, surikiuoti jo bendraminčius ir bendražygius taip, kaip anuomet jie supo jį, globojo, kaip jam talkino. Tik tada mes pajusime realų S. Daukanto ir Žemaičių sąjūdžio pasaulį, gyvavusį pagal tam metui būdingus ir normalius civilizacijos reikalavimus.

MECENATAI IR KLIENTAI

Kalbėdami apie žemaičių bajorų kultūrinę veiklą, parodydami sunkumus, kurie neišvengiamai laukė mokslo ir šviesos siekiančių neturtingų jaunuolių, mes dažniausiai tų priešasčių ieškome tautiniuose, kalbiniuose, patriotiniuose dalykuose. Labai supaprastinus problemą, reikštų, kad visos S. Daukanto kartos bėdos buvo sąlygotos apverktinos Lietuvos valstiečių padėties ir tos kartos šviesuolių orientacijos. Čia norėtusi pabrėžti, jog didelė dalis minimų sunkumų – pragyvenimo bėdos, intelektualinės veiklos sąlygų nebuvimas, komplikacijos tarnyboje, dažni nesklandumai tvarkant šeimyninį gyvenimą slėgė ne tik dėl lietuviškos veiklos, bet ir dėl to, kad sunku būti inteligentu, kai visuomenėje vos pradeda formotis laisvo žmogaus, kūrėjo, šviesuolio įvaizdžiai, kai visa visuomenė dar snūduriuoja feodalinės tvarkos fone. Didelė dalis viešpataujančia lenkų kalba rašiusių XIX a. pirmosios pusės autorių liko nežinomi. XIX a. stalčiuose liko krūvos neskelbtų rankraščių. Tai buvo kūrėjo gyvenimo dramatismas, iš esmės reflektuotas jau S. Daukanto epochoje.

Pirmajame XIX a. trečdalyje Vilniaus universiteto, kaip svarbiausios organizuojančios kultūrinės institucijos, dėka tikrą pakilimą pergyveno besiformuojanti Lietuvos inteligentija. Kita vertus, kaip yra pažymėjęs prancūzų istorikas D. Bovua (Beauvois), Vilniaus universitetas ir visa su juo susijusi institucinė kultūros sistema vis dar įėjo į Lietuvos feodalinės aristokratijos domeną. Kuratoriaus, garbės globėjo, besirūpinančio viena kuria vidurine mokykla ar kitomis universitetinės sistemos grandinėmis, pareigybė įgalino aristokratiją tiesiogiai veikti krašto kultūros raidą. Tai buvo bendro Lietuvos atsilikimo padarinys ir drauge – kultūros konservavimo garantas. Jis ne tik kliudė kylančiai inteligentijai susiformuoti į atskirą, save suvokiančią socialinę grupę, bet apskritai ribojo intelektualinio darbo ir jo vertės supratimo galimybes. Universiteto auklėtiniai norom neno-

rom pakliūdavo į tą situaciją, kai, anot Silvestro Valiūno, tik tas, "kas turi pilną dėžutę auksinių, / Tas teatsiduoda visiškai mūsų valiai, / Nes už rečiausius genijaus kūrinius, / Už išradimus ir dievišką talentą šiandien negausi nė menkausio atlyginimo..."². Šie iš lenkiško poeto eilėraščio paimti žodžiai kalba ne apie lietuviškos veiklos sunkumus, bet apie visas intelektualinio darbo bėdas.

Žinia, nenuginčijamas dalykas, kad lietuvių kalba darbuotis buvo dar sunkiau. Itin sunku buvo tiems, kurie ryžosi leisti lietuvišką literatūrą liaudžiai. Lietuviškų pasaulietinių knygų paklausa nebuvo didelė, todėl rašytojo darbas negalėjo garantuoti net pragyvenimo minimumo. Tik globojant pasaulietiniam arba bažnytiniam mecenatui, atsirasdavo galimybė ką nors tyrinėti, ypač lietuvių kalbą arba Lietuvos istoriją. Štai, nuslopinus 1830–1831 m. sukilimą, Jurgis Pabrėža, botanikas, žymus ano meto lietuvių raštijos žinovas, kūrė Kretingos vienuolyne. Grafų Jurgio ir Kazimiero Pliaterių globojamas, savo veikalus rašė Simonas Stanevičius. Rietaviškis Irenėjus Oginskis rėmė keletą lietuvių kultūros veikėjų. Jo įkurtoje mokykloje dirbo lietuviškų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis, kiek trumpiau I. Oginskio klientas buvo M. Akelaitis. Mecenavimu pagarsėjo ir Aukštaitijos dvarininkas, bene turtingiausias tų laikų Lietuvos žmogus Rainoldas Tyzenhauzas, savo lėšomis išleidęs į mokslus valstiečio vaiką Mikėną, kuris savo mecenato pavidimu vertė į lietuvių kalbą didaktinę literatūrą liaudžiai³.

Kitas kelias pasauliečiui inteligentui buvo valstybinė tarnyba, laisvu nuo darbo metu imantis literato ar istoriko plunksnos. Tačiau ir tokiems, kaip S. Daukantas, buvo sunku be globėjų ar padėjėjų. Ypač tai S. Daukantas pajuto senatvėje, kai išsekintas ilgamečio, alinančio darbo archyvuose jis grįžo arčiau gimtinės. Motiejus Valančius, Laurynas Vambutas, Feliksas Kontrimas, Ignas Vaišvila, pagaliau jau minėtas Petras Smuglevičius bent iš dalies galėtų būti pavadinti S. Daukanto mecenatais, nors tuo pat metu jie buvo ir draugai. Patys sulaukdavo S. Daukanto paramos. Tokia kultūrinio gyvenimo plėtotė, mecenato ir

² Valiūnas S. Ant marių krašto. – V., 1976. – P. 203.

³ Žr. plačiau: Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais (Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai). – V., 1989. – P. 23.

kliento santykių sudėtingumas XIX a. viduryje, kuomet krašte nebebuvo nė vienos aukštosios mokyklos, deja, tapo nors ir archaiška, konservatyvia, tačiau bene vienintele galimybe gyventi kultūringai.

Formavosi ir kažkas iš esmės nauja. Visų pirma senuosius mecenato ir kliento ryšius ir funkcijas ėmėsi vykdyti įvairios kultūrinės ir mokslinės draugijos, kuriose kultūrą ir mokslą remiantieji neretai būdavo kartu su tuos dalykus kuriančiais intelektualais. Kultūros rėmimo, vartojimo ir kūrimo funkcijos susipynė. Kai nebuvo turtingo mecenato ir pavienių aristokratų, vienokią ar kitokią akciją organizuodavo bendraminčių grupės. S. Daukanto epochos lietuviškojo sąjūdžio ypatybė buvo ta, jog oficialių kultūrinių institucijų (galbūt išskyrus tik katalikų bažnyčią M. Valančiaus vyskupavimo metu), draugijų ir asociacijų, besirūpinančių mūsų kultūros plėtote, nebuvo. Tam trukdė ir archaiškos LDK tradicijos bei naujoviška asimiliacinė rusų politika. S. Daukanto bendražygiai būrėsi į neoficialias ir neformalias grupes, kurių narius galima daugmaž nustatyti. Pirmoji tokia grupė sietina su Imperatoriškojo Vilniaus universiteto studentais XIX a. 3-ajame dešimtmetyje. Kitas ratelis susiformavo šiaurinėje Rusijos sostinėje Peterburge 1835–1850 m. Tai S. Daukanto ir jo bendražygių brandos laikas. Jonas Chrizostomas Gintila, Jonas Križanauskis, Ignas Onacevičius, Antanas Lenzevičius, Antanas Gabonskis, Laurynas Vambutas, iki paskutinių mūsų istoriko gyvenimo dienų išlikęs ištikimas draugas ir globėjas, išskyrus keletą kitų, beveik nežinomų ir negirdėtų asmenų iš jaunesniųjų rato ir peterburgiškės studentijos, priklausė viduriniams sostinės valdininkijos sluoksniams. Išskirtinas gal tik žemaičių vyskupijos valdytojas, kontroversiška ir ganėtinai paslaptinga figūra – J. Ch. Gintila, kurio pajamos ir sukauptos istorinės vertybės bei knygos leistų jį pavadinti potencialiai personaliu mecenatu. Bėda kita. Iš S. Daukanto laiškų M. Valančiui ir kitų užuominų matyti, jog J. Ch. Gintila nebuvo per daug altruistiškas, o daugiau savanaudis.

Šiai šauniai romatiškai ir optimistiškai nusiteikusių lietuvių šviesuolių kompanijai priklausė ir Ksaveras Kanapackis. Jau yra tekę hipotetiškai aiškinti šio mūsų praeities herojaus santykius su S. Daukantu ir priminti jo pastangas, leidžiant lietuviškas knygas. Pirmiausia buvo stengtasi atsakyti į visai paprastus klausimus: iš kur leidėjas ėmė pinigų, jei nėra nė mažiausios užuominos, kad būtų turėjęs turto. Vien už S. Daukanto parašytos lotynų kalbos gramatikos išspausdinimą reikėjo sumokėti spaustuvinin-

kams 2 000 rublių sidabru (kaip sunkiai jie grįžo, platinant tiražą, jau kalbėjome), o tarnautojas ar net gimnazijos mokytojas vidutiniškai gaudavo 200–300 rublių sid. per metus. Taigi šitoks klausimas yra visai logiškas. K. Kanapackis kaip leidėjas (už kurio pinigų leidžiama knyga) figūruoja dešimties S. Daukanto knygelių titulinuose puslapiuose. Tada teko pripažinti, kad "kol nėra žinomi K. Kanapackio pajamų šaltiniai, visiškai tikėtina prielaida, kad tuo metu švietėjiškų knygelių spausdinimas galėjo būti finansuojamas iš bendromis pastangomis surinktų lėšų"⁴. Prieš dešimt metų taip galvoti vertė du dalykai. Pirmiausia S. Daukanto folkloro rinkimo talka buvo puikus bendradarbiavimo bendram labai pavyzdys. Antra, P. Smuglevičiaus veikla apie 1850 m. (pinigų rinkliavos tarp patriotiškai nusiteikusių studentų, taip pat kitos, netgi jo oponentų charakterizuojamos kaip nusikalstamos akcijos) ir ketinimas išleisti S. Daukanto bei M. Akeičio mokslinius darbus leido daryti analogijas ir įtarti, kad pats K. Kanapackis buvęs tik (sic!) – leidėjas, pasirūpinęs visais popieriais ir pasiryžęs imtis atsakomybės už juos prieš įstatymą ir savo draugus. Prieš keletą metų, padedant kolegai Antanui Vytautui Jogėlai, pavyko aptikti tuomet dar Leningrado centriniame valstybiniame istorijos archyve (o vėliau – ši bei tą mūsų istorikams kiek mažiau žinomame Maskvos centriniame valstybiniame Spalio revoliucijos archyve, žandarų korpuso ir "jo imperatoriškosios didenybės kanceliarijos III skyriaus" fonduose) pluoštelį dokumentų apie S. Daukanto knygų leidėją. Medžiaga buvo kiek netikėta, tačiau kartu su Vilniaus gubernijos Bajorų deputacijos popieriuose išlikusiais tekstais jos užteko parašyti biografiniam etiudui apie bemaž niekam negirdėtą asmenį.

BAJORIŠKOS KILMĖS ĮRODINĖJIMAI

Atrasti Rusijos imperijos Valdančiojo senato Heroldijos departamento archyve Kanapackių genealogijos dokumentus buvo visai paprastas dalykas. Tvarkingi caro valdžios valdininkai bajorystės dokumentų tikrinimą ir imperijos bajorų rejestrą tvarkė išties korektiškai. Bent trys Kanapackių pavardę turėjusių bajorų giminės pateko į šį rejestrą, nors savo bajorystę

⁴ Ten pat. – P. 72.

įrodyti ne visoms vienodai sekėsi. Tik viename iš pateiktų genealoginių medžių galima aptikti Ksaverijų, Bonifaco sūnų Kanapackį, gimusį 1813 m. liepos 13 d.⁵ Greta kitų šios bylos dokumentų, leidžiančių iki minimumo sumažinti abejones, kad turimi genealogijos dokumentai priklauso būtent S. Daukanto knygų leidėjui, yra keli "kolegijos sekretoriaus Ksavero Kanapackio" pasirašyti prašymai (rangų lentelės titulas taip pat sutampa). Be to, iš Heraldijos departamento dosje aiškėja, kad Ksaveras Kanapackis bent nuo 1840 m. iki 1843 m. dirbo Senato III Departamento skyriuje⁶ (ten pat tuo metu dirbo ir pats S. Daukantas). Kaip matysime vėliau, tame departamente jis nebuvo vienintelis mūsų istoriko draugas. Pagaliau, kiek užbėgant į priekį, dėmesio verta viena itin svarbi aplinkybė, susijusi su Kanapackių giminės bajorystės įrodymo sunkumais, taip pat ir S. Daukanto, kaip senato valdininko, galimybės. Žinoma, kad, Rusijos valdžios akimis žiūrint, griežtas bajorystės popierių patikrinimas turėjo įgalinti vyriausybę sumažinti maištingą Lietuvos bajorijos sluoksnį. Iki 1831 m. sukilimo į dokumentus mūsų bajorai neretai per daug nekreipė dėmesio. Jei seimelyje susirinkusieji pripažindavo vienas kitą vertais kompanijos, to, bent laikinai, užtekdamo. Rusams pradėjus tikrinti bajorystės popierius, labai dažnai neturtingas šlėktelė turėjo pasiaiškinti formule: "Karų ir gaisrų metu sudegė...". Galimybė pateikti į apmokestintų, prievolinių žmonių sąrašus ir netekti visų privilegijų buvo didelė. Du dalykai Heroldijos buvo vertinami: raštiškas kokios nors karališkosios privilegijos liudijimas arba įrodymai apie anksčiau valdytą žemę su baudžiauninkais. Anuo metu didesnė dalis bajorijos Lietuvoje buvo bežemė (!) ir paieškos senųjų aktų knygosė įrašų, liudijančių apie praeityje turėtas valdas, buvo masinis reiškinys. Kaip, beje, ir bandymai tuos liudijimus falsifikuoti. Itin svarbus šaltinis įrodyti bajorystę tuomet buvo Lietuvos Metrika, kurioje metrikanto padėjėju dirbo S. Daukantas. Jo geranoriška pastanga galėjo atnešti sėkmę ne vienam plikbajoriui (o kartais ir pasituriničiam šlėktai), tyrinėjančiam painius savo bajorystės reikalus. Ne vienas smulkiosios bajorijos atstovas galėjo už paslaugą nešioti mūsų istoriką ant rankų, net jei jis nebūtų parašęs nė vienos eilutės istorijos. Bet tai nėra svarbiausias dalykas. K. Kanapackio identifikavimo byloje mums svarbiausia, jog minimumuose genealogijos popieruose Heroldijos departamento klerkams kaip tik ir pristigo tokių įrodymų. Tai yra 1834 m. pradėti tvarkyti Kanapackių šeimos dokumentai nebuvo patvirtinti, nors pagal galiojusią tvarką giminė galėjo ieškoti įrody-

mų toliau. O štai 1843 m. byla papildoma labai svarbiu dokumentu, nurašytu iš Lietuvos Metrikos. Šis nuorašas tikino, kad Kanapackiai XVII a. valdė Salų ir Svėdasų dvarus su valstiečiais, kuriuos 1631 m. pardavę Lietuvos etmonui Kristupui Radvilai (Lietuvos Metrikos Įrašų knyga Nr. 103, 1.305–311)⁷. Paduodamas savo prašymą pripažinti bajorystę K. Kanapackis giminės vardu įteikė jau ir kiek pakeistą genealoginį medį, įgalinantį suderinti anksčiau pateiktą legendą su naujai surastu dokumentu. Taigi ši faktą reikėtų laikyti gana artimų ryšių tarp S. Daukanto ir K. Kanapackio įrodymu bei paskutiniu argumentu paties K. Kanapackio identifikavimo byloje: S. Daukanto knygų leidėjas ir genealoginių išvedžiojimų autorius buvo tas pats asmuo.

Pagal pateiktus popierius K. Kanapackio giminės istorija pradedama XVI a. protoplasto Vladislavo Kanapackio vardu. Šis turėjęs sūnų Kazimierą, anūką Joną, du proanūkius – Juozapą ir Dementijų (pastarasis antrajame genealogijos variante išnyksta). Juozapas, Ksavero Kanapackio senelis, taip pat turėjęs du sūnus – Bonifacą ir Nikodemą. Gimimo metrikų nuorašai rodo štai ką. Bonifacas gimė Juozapui ir Teresei Tārvydaitei 1783 m. ir tą pačią dieną buvo pakrikštytas Mogiliovo bernardinų bažnyčioje⁸. Kaip ir kodėl Ksavero seneliai atsидūrė Mogiliove, kai visi kiti dokumentai liudija giminę buvus susijusią su Vidurio Lietuva, nėra aišku. 1834 m. Bonifacas ir Izabelė iš Kuznickių Kanapackiai tikrai gyveno Upytės apskrityje, Palsvalio parapijoje, Rajūnų akalicoje. Pagal revizijos duomenis, Ksavero motinai tuo metu priklausė valda minėtoje akalicoje su 5 valstiečiais⁹ (Šiuo atveju Heroldijai nuosavybės faktas nieko nesakė, nes tai buvo Kuznickių, bet ne Kanapackių tėvonija). Šeimos būta didelės. 54 metų Bonifacas ir 40 metų Izabelė turėjo keturis sūnus – Ksaveras tuo metu negyvenęs tėvų ūkyje, nebuvo įrašytas, Ipolitas Karolis (13 m.), Konstantinas Juozapas (8 m.), Juozapas Boleslovas Teofilis (2 m.), ir keturias dukras: Salomėja (12 m.), Juzefa (8 m.), Klementina (6 m.), Paulina (3 m.). Panašu, kad

⁵ Kanapackių genealogijos dokumentai // Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau – Rusijos CVIA). – F. 1343. – Ap. 23. – B. 6164. – L. 2.

⁶ Ten pat. – L. 25–26.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat. – L. 6.

⁹ Ten pat. – L. 10–11.

minėta valda su valstiečiais negalėjo būti pakankamas pragyvenimo šaltinis, nes tik Ksaverui pavyko išeiti aukštesnius mokslus.

Būsimasis S. Daukanto leidėjas mokėsi Vilniaus gimnazijoje, kurią baigęs 1832 m., metus praleido be aiškesnio užsiėmimo. 1834–1838 m. studijavo Maskvos universitete filosofijos fakultete¹⁰, kur domėjosi senosiomis kalbomis, be to, klausė senovės istorijos, literatūros ir teisės istorijos kursų. Maskvos universiteto pažymoje nurodyta, kad Ksaveras Kanapackis mokėsi už savus pinigus ir studijas baigdamas įgijo tikrojo studento vardą. To užteko, kad po papildomų egzaminų gautų mokytojo vietą arba valstybinę tarnybą.

Pradžioje K. Kanapackis mokytojavo: 1838 m. jis buvo Jaroslavlio gimnazijos lotynų kalbos mokytojas, o po metų pasiprašė perkeliamas į 3-ąją Peterburgo gimnaziją, kur mokė rusų kalbos. Padirbėjęs čia vienerius metus, mūsų herojus pagaliau metė mokytojavimą ir pabandė praverti valdiškos įstaigos duris.

ROMANTIŠKAS HEROJUS AR AFERISTAS?

Dar praėjusio šimtmečio pabaigos lietuvių literatai, "Aušros" ir "Varpo" gadynės autoriai, hagiografinės tradicijos daukantianoje nupiešė labai kontrastišką pirmojo Atgimimo etapo vaizdą. Lietuviškų herojų pasiaukojimas, patriotizmas ir dorovingumas buvo priešinami oficialiosios kultūros ir politinės krašto administracijos klastingumui, antilietuviškumui ir kitiems perdėm juodiems dalykams. Kritinės pakraipos lietuvių istorikai iki pat šių dienų susidurdavo su visiškai neakademine "patriotine-tautine" opozicija (dažniausiai iš publicistų pusės), jei tik pabandydavo, kaip Vincas Trumpa, abejoti, kad A. Stolypino režimas Lietuvai nebuvo vien žiaurios reakcijos siautėjimas arba, kaip literatūros istorikas Saulius Žukas, įžvelgti S. Daukanto istoriniame bei literatūriniame "vargo pelės" įvaizdyje pernelyg supaprastintus dalykus. Pats tautinės mitologijos įvaizdžių analizavimas nėra labai komfortabilus užsiėmimas tyrinėtojiui, jei jis nori parodyti, kokį šampaną gėrė ir kokius cigarus mėgo Motiejus Valančius, kokios pragyvenimo galimybės atsirasdavo Rusijos valdančiojo senato valdininkui arba kas atsitinka, kai laikomasi šūkio "tikslas pateisina priemones". Ar formavosi toks, sakytume, visiškai normalus požiūris į lietuvių judėjimo XIX a. pirmojoje pusėje tikslus ir jų siekimo priemones? Bandytas

bent iš dalies atsakyti į klausimą būtų viena iš biografinio K. Kanapackio etiudo užduočių. Pats siekimas kvestionuoti susiformavusius lietuvių istorinius stereotipus nėra vien destruktivus pačios mitologijos atžvilgiu. Pirmiausia, besąlygiškai priešindami lietuvių tautinio judėjimo veikėjus viešpataujančioms kultūrinėms ir socialinėms realijoms, mes atimame iš jų istorinį kontekstą – aplinką, kuri tuomet jiems buvo natūrali, ir pakeičiame ją kita, mūsų laikų ir mūsų įgeidžių aplinka. Kitaip sakant, mes atimame iš mūsų įspūdingos praeities jos istoriją. Ir tada S. Daukanto arba J. Ch. Gintilos nebematome šalia Adomo Mickevičiaus, Aleksandro Puškino, Sankt Peterburgo salonų ir Vilniaus smuklių. Iliustratyviausias tokio požiūrio į epochą pavyzdys arba nuolat pasikartojantis mūsų kultūros eksperimentas yra kinematografo bandymas realizuoti tokio hagiografinio siužeto vaizdą. Tie "kino siužetai" dažniausiai nereikalauja komentarų. Jie paprasčiausiai nevykę. Tad grįžkime prie Simono Daukanto kompanionų, susibūrusių daugiausia dvejose aukštosiose institucijose: Rusijos imperijos Romos katalikų dvasinėje kolegijoje ir Valdančiąjame senate. Pirmoji įstaiga buvo aukščiausias katalikų valdymo organas. Joje išskirtinai svarbią vietą užėmė J. Ch. Gintila, kolegijos įždininku buvo jau minėtas A. Lendzevičius¹². Čia pat dirbo A. Gabonskis ir J. Križanauskis. Kiek kitaip dabar atrodo ir S. Daukanto aplinka pačiame Senato III departamente. Visų pirma III departamento I skyriaus darbuotojų sąrašė 165 numeriu įrašytas Laurynas Vambutas, kurio šeimoje keletą senatvės metų praleido S. Daukantas, o jo vaikai minimi mūsų istoriko testamente, ir kurio namus, anot paties S. Daukanto, jis paliko tik dėl to, kad nenorėjo savo mirtimi išgąsdinti mažų vaikų... Valdinė L. Vambuto charakteristika yra tokia: (1849 m.) jam 47 m., nekilnojamojo turto, t. y. žemės, nei jis, nei jo žmona neturi, alga – 428 rubliai sidabru. Tituliarinis tarėjas. Kitos biografijos detalės: baigęs Kolainių gimnaziją, 3 metus studijavo Vilniaus universitete ir gavo (iki VU uždarymo 1832 m.) tikrojo studento vardą. Konfirmuo-

¹⁰ K. Kanapackio atestatas, pateiktas Peterburgo komerciniam teismui 1843 m. // Rusijos CVIA. – F. 1347. – Ap. 94-d. 1. – B. 39. – L. 46.

¹¹ Ten pat.

¹² A. Lendzevičiaus 1844 05 25 pasirašytas raportas apie kelionpinigių perdavimą J.K. Gintilai, vykstančiam į Varnius vizituoti tenykštės Dvasinės seminarijos // Rusijos CVIA. – F. 822. – Ap. 2. – B. 9636. – L. 3.

tas universiteto tarybos 1832 m. liepos 9 d. posėdyje, 1833 m. stojo tarnauti Vilniaus izdo rūmuose. 1835 m., gavęs namų mokytojo vardą, persikėlė į Peterburgą, kur iš pradžių dėstė Budbergo pensionate, o iki 1840 m. – įvairiose šeimose mokė istorijos, literatūros, teisės pradmenų bei statistikos. 1843 m. L. Vambutas tapo Senato III departamento tarnautoju, nuo 1846 iki 1850 m. dirbo viename skyriuje su S. Daukantu lenkų kalbos vertėju¹³. Nuostabūs sutapimai aptinkami, lyginant S. Daukanto ir L. Vambuto formuliariinių tarnybos sąrašų skirsnius apie jų atostogas. Dar V. Merkys yra pastebėjęs, kad S. Daukantas labai retai atostogaudavo, o 1844 m. paėmė 28 dienas atostogų, kurias dėl ligos pratęsė dar vieną mėnesį ir tris dienas¹⁴. O L. Vambuto dokumentuose įrašyta, jog jis atostogavęs tų pačių metų kovo – balandžio mėnesiais, bet dėl ligos pratęsė atostogas dar iki rugsėjo mėnesio. Stebėdami S. Daukanto bičiulių būrelio veiklą ir to būrelio iširimo pradžią, randame vieną svarbią datą – J. Ch. Gintilos paskyrimo Žemaičių vyskupystės valdytoju ir jo išvykimo iš Peterburgo (dėl kurio taip vaizdžiai apgailėstavo S. Daukantas). Tai 1844 m. rugsėjis. Žinant, kiek daug vilčių lietuvių veikėjai dėjo tada į naują vyskupą nominatą, labai galima įtarti, jog pasiruošimas J. Ch. Gintilos išvykimui į Alsėdžius buvo rimta akcija visam būreliui. Įdėmiau žvilgtelėjus, 1844–1845 m. riba ir kai kurios kitos Peterburgo intelektualinio gyvenimo detalės šį įspūdį sustiprina.

K. Kanapackis buvo jauniausias ir judriausias iš visų I skyriaus lietuvių. Jis – ir pats prieštaringiausias. Net pagrindinius tarnybos dalykus mes sužinome ne iš Senato fonde likusių popierių, o iš raštų, kuriuos jo viršinininkai siuntė į Peterburgo komercinį teismą. Būtent iš kelių Komercinio teismo proceso bylų, iškeltų K. Kanapackiui, peršasi atsakymas į klausimą, iš kur neturtingas valdininkas ėmė pinigų S. Daukanto knygoms leisti. Kadangi bylos prasidėjo apie 1843 m. ir baigėsi 1845 m. rudenį, tai dauguma minimų jose K. Kanapackio biografijos faktų negalėjo būti vėlesni. Svarbūs yra keli: pirmiausia tai, kad K. Kanapackis dirbo porą metų I skyriaus lenkų kalbos vertėju (tas pareigas vėliau perėmė L. Vambutas). Kitas – kad K. Kanapackis atsistatydino iš valdiškos tarnybos tais pačiais 1845¹⁵ m. Tiesa, jau gerokai vėlesniame K. Kanapackio stebėjimo protokole, išlikusiame Jo didenybės Imperatoriaus kanceliarijos III skyriaus fonde, pažymėtame 1866 m. data, užsimenama, jog jis dar visai neseniai buvo kanceliaristu Senate¹⁶. Tad tikėtina, jog ir po 1850 m., kai beveik visi peterbur-

giškiai S. Daukanto bičiuliai buvo sugrįžę į Žemaitiją, K. Kanapackis dar pasirodydavo šios svarbios institucijos koridoriuose.

Senato tarnautojo gyvenimą yra taikliai charakterizavęs V. Merkys. Žinoma, darbo užmokestis nebuvo didelis, ypač turint omeny sostinės pagundas ir brangesnį negu kitur pragyvenimą. Todėl nenuostabu, kad dalis tarnautojų, ypač su šeimomis, nevengdavo kyšių ir papildomo uždarbio. Net atsargusis S. Daukantas viename 1848 m. laiške yra prasitaręs "... Turiu tarnauti dviem ponams: pildyti tarnybos prievoles ir užsidirbti sau duonai bei drabužiams. Iš tos 300 sidabro rublių algos, kurią gaunu, negalima būtų išmisti ir apsirengti, jei nesiiimčiau darbo per šalį"¹⁷. Mes jau užsiminėme, ką reiškė S. Daukanto paslauga bajorystės įrodymų beiėskančiam bajorui iš Lietuvos. V. Merkys nurodo du atvejus, kai tokiu darbu (1840, 1846 m.) buvo užimtas S. Daukantas, bet tikriausiai jų būta ir daugiau. K. Kanapackio uždarbis ir K. Kanapackio bylos taip pat buvo susijusios su "darbu per šalį".

Koks tai darbas, jei dėl jo reikėjo stoti į teismą – gerai, kad prieš komercinį, o ne kriminalinį? Patiems K. Kanapackio viršininkams tai pradėjo ryškėti, gavus Peterburgo oberpolicmeisterio kanceliarijos raportą: "Kolegijos sekretorius Kanapackis turi pirklio Engelsono įgaliojimą rūpintis visais jo reikalais, tarp jų ir bylinėjantis su pirklio sūnum Pogrebovu dėl patalpų nuomos savo krautuvei..."¹⁸ Anot policmeisterio, K. Kanapackis turėjo duoti parodymus, bet keliskart išsisuko. Senato III departamento oberprokurorui pareikalavus, K. Kanapackis pasiaiškino, jog jam buvo pavesta tvarkyti kai kuriuos finansinius ir teisinius pirklio Engelsono reika-

¹³ L. Vambuto formuliarinis tarnybos sąrašas // Rusijos CVIA. – F. 1349. – Ap. 5. – B. 5769. – L. 165–166.

¹⁴ S. Daukanto formuliarinis tarnybos sąrašas // Rusijos CVIA. – F. 1339. – Ap. 5. – B. 5769. – L. 295.

¹⁵ K. Kanapackio byla Peterburgo komerciniame teisme // Rusijos CVIA. – F. 1347. – Ap. 94-d. 1. – B. 39. – L. 38, 46.

¹⁶ K. Kanapackio dosjė // Centrinis valstybinis Spalio revoliucijos archyvas (Maskva) (toliau – CVSRA) – F. 109. – Ap. 3. – B. 1546. – L. 1–2.

¹⁷ Merkys V. Simonas Daukantas. – P. 122–123.

¹⁸ K. Kanapackio byla Peterburgo komerciniame teisme // Rusijos CVIA. – F. 1347. – Ap. 94-d. 1. – B. 39. – L. 2.

lus dėl parduotuvės. Tie reikalai iš pažiūros buvo labai vulgarūs. Vienas pirklys nuomoja parduotuvę kitam, pastarasis ima savavališkai keisti nuomos sutartis, konfliktas, ir taip toliau. Stebina, kad dėl tokio paprasto dalyko K. Kanapackis vengia susitikti su oberpolicemeisteriu, ieško užtarimo tarp rusų aristokratų (grafas Kiseliovas-Bezborodko) arba, besitęsiant bylinėjimuisi, pačioje 1844 m. pradžioje prašosi išleidžiamas į Kauno guberniją, kur, atseit, jo pasenęs tėvas nori palikti jam dvarą¹⁹. Gauna 28 dienas atostogų ir kovo mėnesį išvyksta į tėviškę. Panašu, kad dėl vienokios ar kitokios priežasties K. Kanapackis neskuba grįžti į tarnybą. Tuo pat metu popierių K. Kanapackio byloje gausėja, tai vienur, tai kitur išnyra jo vardas bylose, kvepiančiose finansinėmis aferomis. Pagaliau 1845 m. kovo 12 d. Senato III departamento oberprokuroras gauna Komercinio teismo raštą, kuriame pranešama, kad "kolegijos sekretorius Kanapackis už anti-įstatymiškus veiksmus pašalintas iš varžytinių komisijos dėl subankrutavusio pirklio Michailo Menšutkino pirmininko pareigų..."²⁰ Pridėtas buvo ir 13 puslapių apklausos protokolas, iš kurio aiškėja, kad varžytinės nebuvo paprastas dalykas ir jų organizatoriai galėjo uždirbti neblogus pinigus, net veikdami pagal įstatymą. K. Kanapackio atveju buvo blogiau. Komercinis teismas užčiuopė įvairių machinacijų pėdsakus, tam tikrus finansinius dalykus, dėl kurių buvo galima pašalinti varžytinių komisijos pirmininką iš pareigų ir perduoti jį kriminaliniam teismui, nes K. Kanapackis tuo pat metu buvo ir Senato tarnautojas, ir bajoras. Jo bylos toliau vesti komercinis teismas negalėjo. Tuo pat metu mūsų herojus vėl atsiduria Lietuvoje, ir į Peterburgo instancijas ateina tik Panevėžio miesto gydytojo pasirašytas raštelis, jog K. Kanapackis apsirgęs sunkia kepenų liga ir į šiaurinę Rusijos sostinę atvykti negali²¹. Liepos mėnesį jis atleidžiamas iš užimamų pareigų Senate, o jo byla perduodama Rūmų kriminaliniam teismui. Kuo baigėsi visa ši afera, dabar sunku pasakyti. Nepavyko rasti archyvinės medžiagos visą šią istoriją narplioti toliau. Kad K. Kanapackis nebuvo nuteistas spėjame tik iš jau minėto represinių organų raporto, charakterizuojančio jį 1866 m. Tačiau ir čia atsispindi tokie pat asmenybės bruožai. Visų pirma K. Kanapackis, nors gyveno tyliai ir neparodė prielankumo 1863 m. sukilimui, tuo pat metu juokais ar rimtai (ne visada slaptų tarnybų agentai sugeba tai suprasti) galėjo pasigirti, jog caras Aleksandras II yra asmeninis jo draugas arba paprašyti leidimo priimti pravoslavystę²². Ši aplinkybė verčia priminti ir šeimyninę S. Daukanto leidėjo istoriją. Pagal formuliaro, išduoto 1843 m., informaciją, K. Kanapackis vedė Šveicarijos municii-

palinio tarėjo dukterį Emiliją Verder. Jo uošvis tarnavo Revelyje (Taline) muitinės tarnautoju. Kadangi po 1863 m. sukilimo buvo sunku net Pabaltijo gubernijų (Latvijos ir Estijos) valstybinėse įstaigose gauti darbą katalikui, o K. Kanapackis išreiškė viltį, kad jo uošvis padės jam įsidarbinti muitinėje, tai suprantamas motyvas pakeisti tikėjimą. Kuo visa tai baigėsi, neaišku, tačiau personalinės realijos atrodo visai įdomiai...

Dabar neįmanoma atsakyti į klausimą, kiek pinigų uždirbo S. Daukanto knygų leidėjas advokataudamas, tarpininkaudamas Peterburgo pirkliams. Tačiau apie tų pirklių turtingumą žinota: dėl kelių rublių skandalų jie nekeldavo. Čia verta tik pridurti P. Smuglevičiaus, 5-ajame dešimtmetyje tarnavusio Rusijos susisiekimo kelių vyriausiojo gydytojo štabe, nuotykius. Tiesa, P. Smuglevičiaus atveju įrodymų mažiau. Nerasta kokių nors teisminių ar policinių dokumentų, liudijančių tai, ką įtarė ir kuo P. Smuglevičių kaltino jo priešininkas, vienas 1863 m. vadų – Jokūbas Geištronas. Greta visokių blogybių, net įtarimo daktarą bendradarbiavus su slaptomis tarnybomis, J. Geištronas aprašė vieną aferą, kurią P. Smuglevičius su Juozapu (?) Valavičiumi iškrėtė greičiausiai apie 1850 metus. Tai buvo vertybinių popierių padirbinėjimo byla, kurios metu P. Smuglevičiaus bendradarbis J. Valavičius kalėjimo kameroje nusižudė. K. Kanapackio atvejis paprastesnis, tačiau ir jis pakankamai gerai parodo XIX a. vidurio sąlygas, kuriomis gimė ir rutuliojosi lietuviškos veiklos sumanymai.

Ką sako mums ši istorija? Pirmiausia tai, kad lietuvių judėjimas buvo patekęs į nepaprastai sunkią padėtį. Oficialios Rusijos kultūrinės institucijos daugiausia galvojo apie tai, kaip realizuoti prievartinės rusifikacijos programą, o spyriotis tokiai politikai lietuvių demokratinės kilmės inteligentai neturėjo tokių sąlygų, kaip Lenkijos ar Lietuvos aristokratai. Jie – vidutiniai valdininkai ir plikbajoriai – neturėjo lėšų, palengvinančių priešintis kultūrinei rusifikacijai ir apskritai kultūrinei lietuvių degradacijai. "Tikslas pateisina priemones" – šis kontroversiškas šūkis buvo labai populiarus per visą XIX a. išsivadavimo kovų ir dvasinės rezistencijos istori-

¹⁹ Ten pat. – L. 7.

²⁰ Ten pat. – L. 12.

²¹ Ten pat. – L. 35.

²² K. Kanapackio dosjė // CVSRA. – F. 109. – Ap. 3. – B. 1564. – L. 2.

ją (pradedant sukilimais ir baigiant J. Pilsudskio Bezdonių avantiūra – rusų pašto traukinio apiplėšimu). Mūsų draudžiamojo laikotarpio knygnešių biografijos taip pat yra puikus pavyzdys, kaip už įstatymo ribų nustumtos gyvybingiausios kultūros jėgos randa būdų, taip pat neįstatymiškų, kovoti su kliūtimis. Pridurtina, kad knygnešystė tuo pat metu buvo ir užsiėmimas, artimas kontrabandininko darbui, t. y. iš jos žmonės ir gyveno, ne tik aukodavosi. Tai realybė, kurią suvokdami galime sugrąžinti savo praeičiai istoriją.